

ਤਤਕਰਾ

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ	੧੦		
ੳ		ਅਜ਼ਾਮਲ	੩੪
ਉਗ੍ਰਸੇਨ	੨੧	ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ	੩੫
ਉਜੂ	੨੧	ਅਠਾਰਹ ਸਿਧੀਆਂ-ਦੇਖੋ ਅਸਟਸਿਧਿ	੩੬
ਉਡੀਸਾ	੨੨	ਅਠਾਰਹ ਪੁਰਾਣ	੩੬
ਉਦਾਸੀ	੨੩	ਅਠਰਵ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਵੇਦ	੩੭
ਉਨਮਨਿ	੨੩	ਅਨਹਤ ਨਾਦ	੩੭
ਉਧੋ	੨੪	ਅਨੰਦ (ਬਾਣੀ)	੩੮
ਓਅੰਕਾਰ	੨੪	ਅਪਸਰਾ	੩੮
ਓਅੰਕਾਰ (ਬਾਣੀ)	੨੫	ਅਪਰਸ	੩੯
		ਅਬਦਾਲ	੩੯
ਅ		ਅਭੀਚ	੪੦
ਅਉਧੂਤ	੨੬	ਅਮਰਦਾਸ (ਗੁਰੂ)	੪੦
ਅਸਟ ਸਿਧਿ	੨੭	ਅਮਰਾਪਦ-ਦੇਖੋ ਚਉਥਾ ਪਦ	੪੧
ਅਸਟ ਧਾਤੁ	੨੭	ਅਰਜਨ	੪੧
ਅਸਟਪਦੀ	੨੮	ਅਰਜਨ ਦੇਵ(ਗੁਰੂ)	੪੨
ਅਸਟਮੀ	੨੮	ਅਰੁਣ	੪੩
ਅਸਿ	੨੮	ਅਰਧਉਰਧ	੪੩
ਅਸੁਰ	੨੯	ਅਲਾਹੁਣੀ	੪੩
ਅਸੁਮੇਧ	੩੦	ਅਵਸਥਾ	੪੪
ਅਹਲਿਆ	੩੧	ਅਵਤਾਰ	੪੪
ਅਹੋਈ	੩੨	ਆਈ ਪੰਥ	੪੫
ਅਕੂਰ	੩੨	ਆਸਨ-ਦੇਖੋ ਚਉਰਾਸੀਹ ਆਸਣ	੪੬
ਅਗਨਿ	੩੨	ਆਸ਼ੂਮ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਆਸ਼ੂਮ	੪੬
ਅਜ	੩੩	ਆਸਾ	੪੬
ਅਜਰਾਇਲ	੩੪	ਆਸਾਵਰੀ	੪੬

ਆਗਮ ਨਿਗਮ	੪੬	ਸਧਨਾਂ	੬੧
ਆਤਮਾ	੪੭	ਸਨਕਾਦਿ	੬੨
ਆਦਮ	੪੮	ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ	੬੨
ਆਰਤੀ	੪੮	ਸਮਾਧਿ	੬੩
ਆਵਾਗਉਣ	੪੯	ਸਰਸਵਤੀ (ਨਦੀ)	੬੪
ਅੰਸ਼ਾਵਤਾਰ (ਦੇਖੋ ਅਵਤਾਰ)	੪੯	ਸਰਮ ਖੰਡ-ਦੇਖੋ ਖੰਡ	੬੪
ਅੰਗਦ ਗੁਰੂ	੪੯	ਸਰਾਧ	੬੪
ਅੰਗਿਰਾ (ਰਿਸ਼ੀ)	੫੦	ਸਰੀਅਤ	੬੫
ਅੰਜੁਲੀ	੫੧	ਸ੍ਰੁਤਿ	੬੫
ਅੰਬ੍ਰੀਕ	੫੧	ਸਲਯ	੬੬
ਅੰਮ੍ਰਿਤ	੫੨	ਸਲੋਕ	੬੬
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੫੩	ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਵਯੇ	੬੬ ੬੭
ੲ		ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ-ਦੇਖੋ ਖਟ ਦਰਸ਼ਨ	੬੭
ਇੰਦ੍ਰ	੫੩	ਸਾਕਤ	੬੭
ਇਕ੍ਸ਼ਾ	੫੪	ਸਾਮ-ਦੇਖੋ ਚਾਰਵੇਦ	੬੯
ਈਦ	੫੫	ਸਾਰੰਗ	੬੯
ਏਕਾਦਸੀ ਥ੍ਰਤ	੫੫	ਸਾਰਦਾ	੬੯
		ਸਾਲਗ੍ਰਾਮ	੭੦
ਸ		ਸਿਧ-ਦੇਖੋ ਚਉਰਾਸੀਹ ਸਿੱਧ	੭੦
ਸਉਣ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ	੫੬	ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ	੭੦
ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ	੫੬	ਸਿਧਿ-ਦੇਖੋ ਅਸਟਸਿਧਿ	੭੧
ਸਹਸਬਾਹੁ	੫੭	ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ	੭੧
ਸਹਜਪਦ-ਦੇਖੋ ਚਉਥਾ ਪਦ	੫੭	ਸਿਰੀ	੭੨
ਸ਼ਕਤੀ-ਦੇਖੋ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤਿ ਤੇ ਸਾਕਤ	੫੭	ਸ਼ਿਵ	੭੨
ਸ਼ਗਨ ਅਪਸ਼ਗਨ-ਦੇਖੋ ਸਉਣ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ	੫੮	ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤਿ	੭੩
ਸਚਖੰਡ-ਦੇਖੋ ਖੰਡ	੫੮	ਸੀਤਲਾ	੭੪
ਸਤਾ ਬਲਵੰਡ	੫੮	ਸੀਤਾ	੭੪
ਸਤਿਸੰਗ	੫੮	ਸੁਕ (ਸੁਖਦੇਵ)	੭੫
ਸਤਿਗੁਰੂ	੫੯	ਸੁਕ੍ਰ	੭੬
ਸਤਿਜੁਗ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਜੁਗ	੫੯	ਸੁਖਮਨਾ	੭੭
ਸਤੀ	੬੦	ਸੁਖਮਨੀ (ਬਾਣੀ)	੭੭
ਸਦ੍ਰ	੬੧	ਸੁਚਰਜੀ ਦੇਖੋ 'ਕੁਚੱਜੀ-ਸੁਚੱਜੀ	੭੮

ਸੁੰਦਰ	੭੮	ਹਰਨਾਖਸ	੯੨
ਸੁਦਾਮਾ	੭੮	ਹਰਿਬੰਸ (ਭੱਟ)	੯੩
ਸੁਨੰਤਿ	੭੯	ਹਰੀਚੰਦ	੯੩
ਸੁਮੇਰੰ	੮੦	ਹਲਾਲ	੯੪
ਸਵਰਗ	੮੦	ਹਾਹਾ ਹੂ ਹੂ	੯੫
ਸੁਲਹੀ	੮੧	ਹਾੜੀਬਾ-ਦੇਖੋ ਮਗਹਰ	੯੫
ਸੂਹੀ	੮੧	ਹਿੰਡੋਲ-ਦੇਖੋ ਬਸੰਤ	੯੫
ਸੂਤਕ	੮੨	ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ	੯੫
ਸੂਰਜ	੮੨	ਹਿੰਦੂ	੯੬
ਸੂਰਦਾਸ	੮੩	ਹਿਮਾਚਲ	੯੬
ਸ਼ੇਸਨਾਗ	੮੩	ਹੋਮ ਜੋਗ	੯੭
ਸੇਵਾ	੮੪	ਹੌਲੀ	੯੭
ਸੈਣ	੮੫	ਕ	
ਸ਼ੈਤਾਨ	੮੫	ਕ	
ਸੋਰਠਿ	੮੬	ਕਸਤੂਰੀ	੯੮
ਸੋਲਹਸਿੰਗਾਰ	੮੬	ਕਸੁੰਭਾ	੯੯
ਸੋਲਹਕਲਾ	੮੬	ਕੱਛ (ਅਵਤਾਰ)	੯੯
ਸੋਲਹੇ	੮੭	ਕਜਲੀ ਬਨ	੧੦੦
ਸੋਕਰ-ਦੇਖੋ ਸਿਵ	੮੭	ਕਤੇਬ	੧੦੦
ਸੰਗਮ-ਦੇਖੋ ਬੇਣੀ ਸੰਗਮ	੮੭	ਕਦੂਰੀ	੧੦੧
ਸੰਡਾਮਰਕਾ	੮੭	ਕਪਾਲ	੧੦੧
ਸੰਧਿਆ	੮੮	ਕਪਿਲ (ਰਿਸ਼ੀ)	੧੦੨
ਸੰਨਿਆਸੀ	੮੮	ਕਪਿਲਾ-ਦੇਖੋ ਕੈਲੀ	੧੦੩
ਸੰਮਨ	੮੯	ਕਬੀਰ	੧੦੩
		ਕਮਲਾ-ਦੇਖੋ ਲੱਛਮੀ	੧੦੩
ਹ		ਕਰਹਲੇ	੧੦੩
ਹਕੀਕਤ	੮੯	ਕਰਤਾਰਪੁਰ	੧੦੪
ਹੱਜ	੮੯	ਕਰਮ	੧੦੪
ਹਠ ਜੋਗ-ਦੇਖੋ ਜੋਗ ਤੇ ਜੋਗੀ	੯੦	ਕਰਮਖੰਡ-ਦੇਖੋ ਖੰਡ	੧੦੫
ਹਦੀਸ	੯੦	ਕਰਾਮਾਤ	੧੦੫
ਹਨੁਮਾਨ	੯੦	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ	੧੦੬
ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ (ਗੁਰੂ)	੯੧	ਕਲਜ ਭੱਟ	੧੦੮
ਹਰਿ ਚੰਦਉਰੀ	੯੨	ਕਲਪਤਰੁ	੧੦੯

ਕਲਿਆਨ	੧੦੯	ਖ	
ਕਾਂਸ਼ੀ	੧੦੯	ਖਟ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ-ਦੇਖੋ ਖਟ ਦਰਸ਼ਨ	੧੨੭
ਕਾਂਸ਼ੀ	੧੧੧	ਖਟ ਕਰਮ	੧੨੭
ਕਾਂਤੀ	੧੧੨	ਖਟ ਚਕ੍ਰ	੧੨੭
ਕਾਨ੍ਹ-ਦੇਖੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ	੧੧੨	ਖਟ ਦਰਸ਼ਨ	੧੨੮
ਕਾਨੜਾ	੧੧੨	ਖਟ ਰਸ	੧੩੧
ਕਾਪੜੀਆ	੧੧੩	ਖਟ ਲਖੜਣ	੧੩੨
ਕਾਛੀ	੧੧੩	ਖੜੂਰ	੧੩੨
ਕਾਬਲ	੧੧੪	ਖੜ੍ਹੀ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਵਰਣ	੧੩੩
ਕਾਬਾ	੧੧੪	ਖਾਣੀ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਖਾਣੀਆਂ	੧੩੩
ਕਾਮ	੧੧੫	ਖੀਵੀ	੧੩੩
ਕਾਮਧੇਨ	੧੧੬	ਖੁਰਾਸਾਨ	੧੩੩
ਕਾਲਜਮਨ (ਕਾਲਯਵਨ)	੧੧੬	ਖੇਚਰ ਭੂਚਰ	੧੩੪
ਕਾਲਨੇਮ	੧੧੭	ਖੰਡ	੧੩੪
ਕਾਲੀ (ਦੇਵੀ)	੧੧੭	ਖੰਡ ਦੇਖੋ ਨਉ ਖੰਡ	੧੩੫
ਕਾਲੀ (ਨਾਗ)	੧੧੮		
ਕਿੰਨਰ	੧੧੯	ਗ	
ਕੀਰਤ (ਭੱਟ)	੧੧੯	ਗਉੜੀ	੧੩੫
ਕੁਚੱਜੀ, ਸੁਚੱਜੀ	੧੧੯	ਗਇਆ	੧੩੫
ਕੁੱਠਾ-ਦੇਖੋ ਹਲਾਲ	੧੨੦	ਗਣ	੧੩੬
ਕੁੰਡਲਨੀ	੧੨੦	ਗਣੇਸ਼	੧੩੬
ਕੁਬਿਜਾ	੧੨੧	ਗਨਿਕਾ	੧੩੭
ਕੁਬੇਰ (ਕੁਮੇਰ)	੧੨੧	ਗੁਹ	੧੩੮
ਕੁੰਭਕ-ਦੇਖੋ ਜੋਗ ਤੇ ਜੋਗੀ	੧੨੨	ਗਹੁੜ	੧੩੯
ਕੁਰਖੇਤਰ	੧੨੨	ਗਾਇਤ੍ਰੀ	੧੪੦
ਕੁਵਲੀਆਪੀੜ	੧੨੩	ਗਾਥਾ	੧੪੦
ਕੁਰਾਨ	੧੨੩	ਗੀਤਾ	੧੪੧
ਕੇਸੀ	੧੨੪	ਗੁਣਵੰਤੀ	੧੪੨
ਕੇਦਾਰਾ	੧੨੪	ਗੁਰਮੁਖਿ	੧੪੨
ਕੇਰਉ	੧੨੪	ਗੂਜਰੀ	੧੪੨
ਕੈਲਾਸ (ਕਬਿਲਾਸ)	੧੨੫	ਗੋਇੰਦਵਾਲ (ਗੋਬਿੰਦਵਾਲ)	੧੪੩
ਕੈਲੀ (ਕਪਿਲਾ)	੧੨੫	ਗੋਤਮ (ਰਿਸ਼ੀ)	੧੪੩
ਕੈਸ	੧੨੬	ਗੋਦਾਵਰੀ	੧੪੪

ਗੋਪੀ	੧੪੫	ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ	੧੬੫
ਗੋਪੀਚੰਦ	੧੪੫	ਚਿੰਤਾਮਣਿ	੧੬੫
ਗੋਮਤੀ	੧੪੬	ਚੁਲੀ	੧੬੬
ਗੋਰਖ	੧੪੭	ਚੰਡੂਰ	੧੬੬
ਗੋਂਡ	੧੪੮	ਚੰਦ	੧੬੬
ਗੰਗਾ	੧੪੮	ਚੰਦ੍ਰਹਾਂਸ	੧੬੮
ਗੰਗੇਵ ਪਿਤਾਮਾ	੧੪੯	ਚੰਦ੍ਰਵਲਿ	੧੬੮
ਗੰਧੂਬ	੧੪੯		
		ਛ	
ਘ		ਛਤੀਹ ਭੋਜਨ	੧੬੯
ਘਰ	੧੫੦	ਛਮਛਰੀ	੧੬੯
ਘੌੜੀਆਂ	੧੫੦	ਛਿਅ ਜਤੀ	੧੬੯
		ਛੇ ਘਰ	੧੭੦
		ਛੰਤ	੧੭੦
ਚ			
ਚਉਥਾ ਪਦ	੧੫੧		
ਚਉਦਹ ਰਤਨ	੧੫੧	ਜ	
ਚਉਦਹ ਲੋਕ	੧੫੨	ਜਸਰਥਰਾਇ (ਦਸਰਥ)	੧੭੧
ਚਉਬੱਲੇ	੧੫੨	ਜਸੋਧਾ	੧੭੧
ਚਉਰਾਸੀਹ ਆਸਨ	੧੫੩	ਜਖੜ	੧੭੨
ਚਉਰਾਸੀਹ ਸਿੱਧ	੧੫੪	ਜਗ-ਦੇਖੋ ਹੋਮ ਜੱਗ	੧੭੨
ਚਉਰਾਸੀ ਲਖ ਜੂਨ	੧੫੫	ਜਗੰਨਾਥਪੁਰੀ-ਦੇਖੋ ਉੜੀਸਾ	੧੭੨
ਚਕਵਾ ਚਕਵੀ	੧੫੬	ਜਤੀ-ਦੇਖੋ ਛਿਅ ਜਤੀ	੧੭੨
ਚਰਪਟ	੧੫੬	ਜਨਕ	੧੭੨
ਚਾਰ ਅਗਨਿ	੧੫੭	ਜਨਮੇਜਾ	੧੭੩
ਚਾਰ ਆਸ਼ਰਮ	੧੫੭	ਜਨੇਊ	੧੭੪
ਚਾਰ ਕਿਲਵਿਖ	੧੫੮	ਜਪੁ (ਬਾਣੀ)	੧੭੪
ਚਾਰ ਖਾਣੀਆਂ	੧੫੯	ਜਮਦਗਨ	੧੭੫
ਚਾਰ ਜੁਗ	੧੫੯	ਜਮਨਾ	੧੭੫
ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ	੧੬੧	ਜਮਰਾਜ	੧੭੬
ਚਾਰ ਬਾਣੀਆਂ	੧੬੨	ਜਰਾਸੰਧ	੧੭੭
ਚਾਰ ਮੁਕਤੀਆਂ	੧੬੨	ਜਾਤਿਪਾਤਿ	੧੭੭
ਚਾਰ ਵਰਣ	੧੬੩	ਜਾਲਪ	੧੭੯
ਚਾਰ ਵੇਦ	੧੬੪	ਜੀਵਨ-ਪਦਵੀ-ਦੇਖੋ ਚਉਥਾਪਦ	੧੭੯

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਮੁਕਤੀਆਂ	੧੭੯	ਕ੍ਰਿਸ਼ੇਣੀ-ਦੇਖੋ ਬੇਣੀ ਸੰਗਮ	੧੯੨
ਜੁਗ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਜੁਗ	੧੭੯	ਕ੍ਰਿਮੂਰਤਿ	੧੯੨
ਜੋਸ਼ੀਆ	੧੭੯	ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ	੧੯੩
ਜੋਸ਼ਾਵੰਤੀ	੧੮੦	ਤੀਰਥ-ਦੇਖੋ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ	੧੯੩
ਜੋਤਸਰੀ	੧੮੦	ਤੁਖਾਰੀ	੧੯੩
ਜੈਦੇਵ	੧੮੦	ਤੁਰਕ	੧੯੪
ਜੈਨ ਮਾਰਗ ਤੇ ਜੈਨੀ	੧੮੧	ਤੁਰੀਆ ਪਦ-ਦੇਖੋ ਚਉਥਾਪਦ	੧੯੪
ਜੋਗ ਤੇ ਜੋਗੀ	੧੮੨	ਤੇਜੋ	੧੯੪
ਜੋਤਕ (ਜੋਤਿਸ਼)	੧੮੪	ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰ	੧੯੫
ਜੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰਤੰਤ੍ਰ-ਦੇਖੋ ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰ	੧੮੫		
		ਬ	
ਟ		ਥਿਤੀ	੧੯੫
ਟੋਡੀ	੧੮੫		
ਠਗ/ਠਗਉਰੀ	੧੮੫	ਦ	
ਡਖਣਾ	੧੮੬	ਦਸ ਅਵਤਾਰ-ਦੇਖੋ ਅਵਤਾਰ	੧੯੬
ਡੰਡਉਤ	੧੮੬	ਦਸ ਦਿਸ਼ਾ	੧੯੬
ਡੰਡਧਾਰੀ	੧੮੭	ਦਸਮਦੁਆਰ	੧੯੭
ਢਾਡੀ	੧੮੮	ਦਸਰਥ-ਦੇਖੋ ਜਸਰਥਰਾਇ	੧੯੭
		ਦਹਸਿਰ-ਦੇਖੋ ਰਾਵਣ	੧੯੭
ਤ		ਦਰਵੇਸ਼	੧੯੭
ਤਸਬੀ	੧੮੮	ਦਰੂਦ	੧੯੮
ਤਕਬੀਰ	੧੮੯	ਦੋਪਦੀ	੧੯੮
ਤਪਾ	੧੮੯	ਦਾਨ	੧੯੯
ਤਰੀਕਤ	੧੯੦	ਦਾਨਵ	੨੦੦
ਤੁੰਤਾ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਜੁਗ	੧੯੦	ਦਿਗੰਬਰ	੨੦੦
ਤ੍ਰੰਗੁਣ	੧੯੦	ਦਿਨ ਰੈਣਿ	੨੦੧
ਤਾਪ-ਦੇਖੋ ਤਿੰਨ ਤਾਪ	੧੯੧	ਦੀਪ	੨੦੧
ਤਿਤ੍ਰਕੇ	੧੯੧	ਦੁਆਦਸ ਸਿਲਾ	੨੦੨
ਤਿੰਨ ਗੁਣ-ਦੇਖੋ ਤ੍ਰੰਗੁਣ	੧੯੧	ਦੁਆਪੁਰ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਜੁਗ	੨੦੩
ਤਿੰਨ ਤਾਪ	੧੯੧	ਦੁਆਰਕਾ ਪੂਰੀ	੨੦੩
ਤਿੰਨ ਦੇਵ-ਦੇਖੋ ਕ੍ਰਿਮੂਰਤਿ	੧੯੨	ਦੁਹਸਾਸਨ	੨੦੩
ਤਿਪਦਾ-ਦੇਖੋ ਪਦਾ	੧੯੨	ਦੁਪਦਾ-ਦੇਖੋ ਪਦਾ	੨੦੪
ਕ੍ਰਿਸ਼ਣੀ	੧੯੨	ਦੁਰਗਾ	੨੦੪

ਦੁਰਥਾਸਾ	੨੦੪	ਨਵ ਗ੍ਰਹ	੨੨੧
ਦੁਰਯੋਧਨ	੨੦੫	ਨਵਧਾ ਭਗਤਿ	੨੨੧
ਦੇਵਕੀ	੨੦੬	ਨਾਥ-ਦੇਖੋ ਨਉਂ ਨਾਥ	੨੨੨
ਦੇਵਤੇ	੨੦੬	ਨਾਦ	੨੨੨
ਦੇਵੀ	੨੦੭	ਨਾਨਕ (ਗੁਰੂ)	੨੨੩
ਦੋਂਤ	੨੦੮	ਨਾਭਿ ਕਮਲ	੨੨੪
		ਨਾਮ	੨੨੫
ਧ		ਨਾਮਦੇਵ	੨੨੬
ਧਨਾਸਰੀ	੨੦੮	ਨਾਰਦ	੨੨੭
ਧਰਮ	੨੦੮	ਨਿਹਕਲੰਕ	੨੨੮
ਧਰਮਸਾਲ	੨੦੯	ਨਿਗਮ-ਦੇਖੋ ਆਗਮ ਨਿਗਮ	੨੨੮
ਧਰਮਖੰਡ-ਦੇਖੋ ਖੰਡ	੨੧੦	ਨਿਧਿ-ਦੇਖੋ ਨਉਨਿਧਿ	੨੨੮
ਧਰਮਰਾਜ	੨੧੦	ਨਿਰਬਾਣ	੨੨੮
ਧ੍ਰਿਸਟ ਬ੍ਰਿਧਿ-ਦੇਖੋ ਚੰਦ੍ਰਹਾਂਸ	੨੧੧	ਨੀਸਾਣ	੨੨੯
ਧਰੂ	੨੧੧	ਠੰਦ	੨੨੯
ਧਿਆਨ	੨੧੨		
ਧੁਨਿ	੨੧੨	ਪ	
ਧੌਲ ਧਰਮ	੨੧੩	ਪਉੜੀ	੨੩੦
ਧੰਨਾ	੨੧੪	ਪਹਿਰਿਆ ਕੈ ਘਰਿ ਗਾਵਣਾ	੨੩੦
		ਪਹਰੇ	੨੩੧
ਨ		ਪਟੀ	੨੩੧
ਨਉ ਖੰਡ	੨੧੫	ਪਦਮਾਸਨ-ਦੇਖੋ ਚਉਰਾਸੀਹ ਆਸਨ	੨੩੨
ਨਉ ਦੁਆਰ	੨੧੫	ਪਦਾ	੨੩੨
ਨਉ ਨਾਥ	੨੧੬	ਪਦਾਰਥ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ	੨੩੨
ਨਉ ਨਿਧੀ	੨੧੬	ਪਰਸੁਰਾਮ	੨੩੨
ਨਉ ਮੁਨਿ	੨੧੭	ਪ੍ਰਸਾਦਿ	੨੩੩
ਨਖਿਅਤ੍ਰ	੨੧੭	ਪ੍ਰਹਲਾਦ	੨੩੪
ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ	੨੧੮	ਪ੍ਰਭਾਤੀ	੨੩੪
ਨਦਰਿ ਕਰਮ	੨੧੮	ਪਰਮਗਤਿ	੨੩੫
ਨਮਾਜ਼	੨੧੯	ਪਰਮਪਦ-ਦੇਖੋ ਚਉਥਾਪਦ	੨੩੫
ਨਰਸਿੰਘ	੨੧੯	ਪਰਮਾਨੰਦ	੨੩੫
ਨਰਕ	੨੨੦	ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ-ਦੇਖੋ ਜੋਗ ਤੇ ਜੋਗੀ	੨੩੫
ਨਲਯ (ਭਟ)	੨੨੧	ਪਰੀਖਯਤ	੨੩੫

ਪਰੂਰਉ	੨੩੬	ਬਸੰਤ	੨੪੮
ਪੜਤਾਲ	੨੩੬	ਬਕਰੀਦਿ	੨੪੯
ਪਾਖੰਡੀ	੨੩੭	ਬਤੀਸ ਸੁਲੱਖਣੀ	੨੪੯
ਪਾਂਡਵ	੨੩੭	ਬਧਿਕ	੨੫੦
ਪਾਰਜਾਤ-ਦੇਖੋ ਕਲਪਤਰੂ	੨੩੮	ਬਨਾਰਸ-ਦੇਖੋ ਕਾਂਸੀ	੨੫੦
ਪਾਰਬਤੀ	੨੩੮	ਬਭੀਖਣ (ਭਿਭੀਖਣ)	੨੫੦
ਪਿਸਾਚ	੨੩੮	ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ	੨੫੧
ਪਿੰਗਲਾ	੨੩੯	ਬ੍ਰਹਮਾ	੨੫੧
ਪੀਪਾ	੨੩੯	ਬਰਾਹ	੨੫੨
ਪੀਰ	੨੪੦	ਬ੍ਰਾਹਮਣ	੨੫੨
ਪੁਰਸਲਾਤ	੨੪੦	ਬਲਭਦ੍ਰ	੨੫੩
ਪੁਰਖ	੨੪੧	ਬਲਵੰਡ	੨੫੩
ਪੁਰਾਣ-ਦੇਖੋ ਅਠਾਰਹ ਪੁਰਾਣ	੨੪੧	ਬਲਿ ਰਾਜਾ	੨੫੪
ਪੁਰੀ	੨੪੧	ਬਾਬਰ ਤੇ ਬਾਬਰਵਾਣੀ	੨੫੪
ਪੂਜਾ	੨੪੨	ਬਾਬਾ ਆਦਮ-ਦੇਖੋ ਆਦਮ	੨੫੫
ਪ੍ਰਤਨਾ	੨੪੩	ਬਾਬੀਹਾ	੨੫੫
ਪ੍ਰੁਰਕ-ਦੇਖੋ ਜੋਗ ਤੇ ਜੋਗੀ	੨੪੩	ਬਾਰਾਂਮਾਹ	੨੫੫
ਪੰਗੋਬਰ	੨੪੩	ਬਾਲਮੀਕਿ	੨੫੬
ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ	੨੪੩	ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ	੨੫੭
ਪੰਚ ਤਤ	੨੪੪	ਬਿਆਸ	੨੫੭
ਪੰਚਦੋਖ-ਦੇਖੋ ਪੰਚ ਬਿਕਾਰ	੨੪੫	ਬਿਹਾਗੜਾ	੨੫੮
ਪੰਚ ਬਿਕਾਰ	੨੪੫	ਬਿਦਰ	੨੫੮
ਪੰਚਾਲੀ-ਦੇਖੋ ਦ੍ਰੋਪਦੀ	੨੪੫	ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ	੨੫੯
ਪੰਡਿਤ	੨੪੫	ਬਿਪਾਸ	੨੫੯
		ਬਿਰਹੜੇ	੨੬੦
ਫ		ਬਿਲਾਵਲ	੨੬੦
ਫਰੀਦ (ਸ਼ੇਖ)	੨੪੬	ਬੀਠਲ	੨੬੦
ਫਰੋਸ਼ਤਾ	੨੪੭	ਬੁਧ	੨੬੧
ਫੁਨਹੇ	੨੪੭	ਬੋਣੀ (ਭਗਤ)	੨੬੧
ਫੇਰੂ	੨੪੭	ਬੋਣੀ ਸੰਗਮ	੨੬੨
		ਬੋਤਾਲ	੨੬੨
ਬ		ਬੋਸਨੋ-ਦੇਖੋ ਵੈਸਣਵ	੨੬੨
ਬਸਿਸਟ	੨੪੮	ਬੈਕੁੰਠ	੨੬੩

ਬੈਰਾਗੀ	੨੬੩	ਮਲਕੁਲਮੰਤ-ਦੇਖੋ ਅਜਰਾਈਲ	੨੭੪
ਬੈਰਾੜੀ	੨੬੪	ਮਲਾਰ	੨੭੪
		ਮਾਇਆ	੨੭੪
ਭ		ਮਾਝ	੨੭੫
ਭਗਤ ਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ	੨੬੪	ਮਾਧਾਂਤਾ	੨੭੫
ਭੱਟ	੨੬੫	ਮਾਨਸਰੋਵਰ	੨੭੬
ਭਰਥਰਿ	੨੬੬	ਮਾਰਕੰਡੇ	੨੭੬
ਭਲੜ	੨੬੬	ਮਾਰਫਤ	੨੭੭
ਭਵ ਸਾਗਰ	੨੬੬	ਮਾਰਵਾੜ	੨੭੭
ਭਵਨ-ਚਉਦਹ ਲੋਕ	੨੬੭	ਮਾਰੂ	੨੭੭
ਭਵਾਨੀ	੨੬੭	ਮਾਲੀਗਉੜਾ	੨੭੮
ਭਿਸਤ	੨੬੭	ਮਿੰਗ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ	੨੭੮
ਭਿਖਾ	੨੬੮	ਮੁਸਲਮਾਨ	੨੭੮
ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾ-ਦੇਖੋ ਗੰਗੋਵ ਪਿਤਾਮਾ		ਮੁਸੱਲਾ	੨੭੯
	੨੬੮	ਮੁਕਤੀ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਮੁਕਤੀਆਂ	੨੭੯
ਭੀਖਨ	੨੬੮	ਮੁਗਲ	੨੭੯
ਭੋਖ	੨੬੮	ਮੁੰਦਾਵਣੀ	੨੮੦
ਭੈਰਉ	੨੬੯	ਮੁਸਨ-ਦੇਖੋ ਸੰਮਨ	੨੮੦
		ਮੂਰਤਿ ਪੂਜਾ	੨੮੦
ਮ		ਮੁਰੂ-ਦੇਖੋ ਸੁਮੇਰ	੨੮੧
ਮਹਿਖਾਸੁਰ	੨੬੯	ਮੋਹਨ	੨੮੧
ਮਹਲਾ	੨੭੦	ਮੋਹਰੀ	੨੮੨
ਮਹਾਦੇਵ-ਦੇਖੋ ਸ਼ਿਵ	੨੭੦	ਮੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰ ਤੰਤ੍ਰ-ਦੇਖੋ ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰ	੨੮੨
ਮੱਕਾ-ਦੇਖੋ ਕਾਬਾ	੨੭੦		
ਮਗਹਰ	੨੭੦	ਯ	
ਮਛ (ਅਵਤਾਰ)	੨੭੧	ਯਜੁਰ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਵੇਦ	੨੮੨
ਮਛਿਦੁਨਾਥ	੨੭੧	ਯਾਦਵ (ਜਾਦਵ)	੨੮੨
ਮਜੀਠ	੨੭੨	ਯਾਨੜੀਏ ਕੈ ਘਰਿ ਗਾਵਣਾ	੨੮੨
ਮਥਰਾ	੨੭੨		
ਮਥਰਾ (ਭੱਟ)	੨੭੨	ਰ	
ਮਧੁ ਕੈਟਭ	੨੭੩	ਰਸ-ਦੇਖੋ ਖਟ ਰਸ	੨੮੩
ਮਨਮੁਖਿ	੨੭੩	ਰਸੂਲ-ਦੇਖੋ ਪੈਗੰਬਰ	੨੮੩
ਮਰਦਾਨਾ	੨੭੪	ਰਹਰਾਸਿ	੨੮੩

ਰਹਾਉ	੨੮੩	ਲ	
ਰਹੋਏ ਕੇ ਛਤਾਂ ਕੇ ਘਰਿ	੨੮੪	ਲਹਣਾ-ਦੇਖੋ ਅੰਗਦ (ਗੁਰੂ)	੨੯੩
ਰਕਤਬੀਜ	੨੮੪	ਲਛਮਣ	੨੯੩
ਰਤਨ-ਦੇਖੋ ਚਉਦਹ ਰਤਨ	੨੮੪	ਲਛਮੀ	੨੯੪
ਰਵਿਦਾਸ	੨੮੪	ਲਾਹੌਰ	੨੯੫
ਰਾਸ ਮੰਡਲ	੨੮੫	ਲਾਲੋ	੨੯੫
ਰਾਗ	੨੮੬	ਲੋਹਾਰੀਪਾ	੨੯੬
ਰਾਮਕਲੀ	੨੮੭	ਲੰਕਾ	੨੯੬
ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ	੨੮੭		
ਰਾਮਦਾਸ (ਗੁਰੂ)	੨੮੮	ਵ	
ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ	੨੮੮	ਵਡਹੰਸ	੨੯੭
ਰਾਮਦਾਸੀ	੨੮੯	ਵਣਜਾਰਾ	੨੯੭
ਰਾਮਾਨੰਦ	੨੮੯	ਵਰਣ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ-ਵਰਣ	੨੯੭
ਰਾਵਣ	੨੯੦	ਵਰਤ	੨੯੭
ਰਿਖਿ	੨੯੧	ਵਾਹਗੁਰੂ	੨੯੮
ਰਿਗ-ਦੇਖੋ ਚਾਰਵੇਦ	੨੯੧	ਵਾਰ	੨੯੯
ਰੁਕਮਾਂਗਦ	੨੯੧	ਵਾਰ ਸਤ	੨੯੯
ਰੁਤੀ	੨੯੧	ਵਿਆਕਰਣ	੩੦੦
ਰੂਦ੍ਰ-ਦੇਖੋ ਸ਼ਿਵ	੨੯੨	ਵਿਸ਼ਨੂ	੩੦੧
ਰੋਚਕ-ਦੇਖੋ ਜੋਗ ਤੇ ਜੋਗੀ	੨੯੨	ਵੇਦ-ਦੇਖੋ ਚਾਰ ਵੇਦ	੩੦੧
ਰੋਜੇ	੨੯੨	ਵੈਸ਼ਣਵ	੩੦੧

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਕਿਸੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਤੱਤਸਾਰ ਜਾਣਨ ਤੇ ਮਹੱਤਵ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਗੋਚਰਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ (matter) ਅਰਥਾਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਵਿਧੀ ਯਾ ਢੰਗ (manner) ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨਾ ਸ਼ੈਲੀ ਕੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਉਪਰੰਤ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੈਲੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਮ-ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਸਾਰ-ਸਰੂਪ ਤੱਤ ਗਿਆਨ, ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਨੁਭਵ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਪਰਮਾਰਥਕ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਅਮੋਲਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁਣ ਉਤਨਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਕੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਵੇਤਾ ਵਿਦਵਾਨ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਲਾਹਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਹ ਬਿਖਮ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਵਿਚ ਸਮਝੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਮਤੇ ਸੰਤਾਂ, ਸਾਧੂਆਂ ਅਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਮਾਂਜ ਸਵਾਰ ਕੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯ ਬਣਾਇਆ। ਅਜੇਹੀ ਸਾਂਝੀ ਤੇ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ-ਜੋਗਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਅਮੋਲਕ ਰਚਨਾ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ, ਸਮੱਰਥਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਕਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਜੋ ਵੀ ਰੂਹਾਨੀ ਬਚਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਚਾਹੇ ਬੰਗਾਲ ਯਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਦੇ ਸੰਤ

ਦਾ ਸੀ, ਚਾਹੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਜਾਂ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦਾ, ਉਹ ਸਭ ਇਸ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਰਚਣ ਆਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ, ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਸਾਜ ਕੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਸਭੇ, ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਸੰਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਦਾ, ਸਭ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਂਝਾ ਸੱਦਾ ਸੀ :

ਆਵਹੁ ਭੈਣੇ ਗਲਿ ਮਿਲਹਿ, ਅੰਕਿ ਸਹੇਲੜੀਆਹੁ,
ਮਿਲਿ ਕੈ ਕਰਹ ਕਹਾਣੀਆ, ਸੰਮੂਖ ਕੰਤ ਕੀਆਹੁ ।੧।

(ਸਿਰੀ ੧)

ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਮਾਰਗ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨਿਖੇੜੇ ਯਾ ਸਮਾਜਕ ਵੰਡ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਭਾਵਾਤਮਕ ਏਕਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਜੋਗ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਵੇ; 'ਸਗਲਿ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ' ਦਾ ਇਹੋ ਭਾਵ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਡੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਘਟ ਹੀ ਚਲਦਾ ਸਗੋਂ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਝੁਕਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਤੋਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗਿਆਨ-ਸਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਗਿਆਨ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ, ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਸੀਕਰਣ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਚੇਰੇ ਆਦਰਸ਼ ਯਾ ਪਰਮਾਰਥ ਵਲ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜੇਕਰ ਜੀਵਨ, ਭਾਵ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਸੁਭਾਵ ਆਸਰੇ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ 'ਮਾਨਸਿਕ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ' ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂਆਂ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ, ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਚ ਰਹੇ, ਜੀਵਨ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋ-ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਲਈ ਅਮਲੀ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਕਈ ਲੋਕ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਤਰਤੀਬਿਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਐਸਾ ਹੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਮਿਲਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਪੁਰਾਣੇ ਜਮਾਨੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਤਰੀਕੇ-ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ, ਕਰਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਮਾਰਗ ਸਨ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਲਈ 'ਸੰਸਾਰ-ਤਿਆਗ' ਵੀ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ।

ਲੋਕਿਨ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਗਿਆਨ, ਕਰਮ ਤੇ ਉਪਾਸਨਾ ਦਾ ਸੁਜਿੰਦ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਮਾਰਗ-‘ਨਾਮ ਮਾਰਗ’ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਹ ਠੀਕ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਕਰਮ-ਯੋਗ ਦੀ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਤੀ। ਅੱਗੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਾਸੇ ਵਲ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ, ਆਤਮਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਛੱਡਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉ ਦਿਆਂ, ਪਰਮਾਰਥ ਵਲ ਕਦਮ ਵਧਾਉਣੇ ਹਨ :—

ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ

ਤ ਦਰਗਹਿ ਬੈਸਣਿ ਪਾਈਐ ॥

(ਸਿਰੀ ੧)

ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨਿਰਲੇਪ ਇਉਂ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ :

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਨਿਰਾਲਮ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੈ

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਰੀਐ, ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਵਖਾਣੈ ।

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ੧)

ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰੂ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਮਾਰਥਕ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ-ਵਾਕ ਹੈ :-

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਐਸੀ ਵਡਿਆਈ ।

ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਵਿਚੈ ਗਤਿ ਪਾਈ ।

(ਧਨਾਸਰੀ ੧)

ਸੋ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਦੋ ਬੜੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹਲੂ ਹਨ, ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਗਲਤ ਤਿਆਗ ਦਾ ਤਿਆਗ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਗੈਰ-ਸਿਹਤਮੰਦ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ ਜੋ ਜਿੰਦਗੀ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਨ ਯੋਗ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਅੰਗੁਣਾਂ ਦੀ ਘੱਖ ਪੜਤਾਲ ਡੂੰਘੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰ ਸਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਦਾਇਤ ਹੈ—ਸਾਂਝ ਕੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗੁਣ ਚਤੀਐ । (ਸੂਹੀ ੧)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ।

(ੳ) ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਜੇਕਰ ਪੰਛੀ-ਝਾਤ ਦੁਆਰਾ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਵਸਤੁ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਚਿਤ੍ਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੁਕਤੇ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ

ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

(੧) ਸਾਰੀ ਸਿਸਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਪਰਮੇਸਰ ਇਕ ਹੈ ਤੇ ਉਹੋ ਪ੍ਰਜਣ-ਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਯਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।
ਸਦਾ ਸਦਾ ਜੋ ਸੇਵੀਐ ਜੋ ਸਭ ਮਹਿ ਰਹੈ ਸਮਾਇ
ਅਵਰੁ ਦੂਜਾ ਕਿਉ ਸੇਵੀਐ ਜੰਮੈ ਤੈ ਮਹਿ ਜਾਏ।

(ਵਾਰ ਕੁਜਰੀ, ੩)

(੨) ਮਨੁੱਖ ਜੋਤਿ ਪਰਮ ਜੋਤਿ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਸੰਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਹੈ :
ਮਨ ਤੂ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ।

(ਆਸਾ ੩)

(੩) ਪਰਮ ਸੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਉਮੈ ਮੇਟ ਕੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਬੁਝਣਾ ਹੈ। ਸੋ 'ਹੁਕਮ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ' ਯਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਗਾਡੀ ਰਾਹ' ਹੈ। ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੇ ਜੋ ਬੁਝਹਿ ਤਾ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ।

(ਜਪੁ, ੧)

(੪) ਇਸ 'ਗਾਡੀ ਰਾਹ' ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣਨ ਲਈ 'ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ' ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਨ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ 'ਕੀਰਤਨ' ਹੈ। ਸੋ ਕੀਰਤਨ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਰਬੋਤਮ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਹੈ :
ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧ-ਸੰਗਤਿ ਹੈ, ਸਿਰ ਕਰਮਨ ਕੈ ਕਰਮਾ
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸ ਕਇਓ ਪ੍ਰਾਪਤ, ਜਿਸੁ ਪੁਰਖ ਲਿਖੇ ਕਾ ਲਹਨਾ।

(ਸੋਰਠਿ ੫)

(੫) ਇਸ ਮਾਰਗ ਦਾ ਰਹਿਨੁਮਾ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਹੈ ਤੇ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ। ਉਸੇ ਦੀ ਦੱਸੀ ਸੇਧ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਰੂ, ਬਾਣੀ ਯਾ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੈ :
ਸਬਦੁ ਗੁਰਪੀਰਾ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਾ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਜਗ ਬਉਰਾਨੰ।

(ਸੋਰਠਿ ੧)

(੬) ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸੰਗਤ, ਜੀਵਨ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ, ਸਾਧੂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਦਾ ਨਾਮ ਦਾ ਵਖਿਆਨ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :
ਸਤਿਸੰਗਤ ਕੈਸੀ ਜਾਣੀਐ। ਜਿਥੈ ਏਕੋ ਨਾਮ ਵਖਾਣੀਐ
ਏਕੋ ਨਾਮੁ ਹੁਕਮੁ ਹੈ, ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀਆ ਬੁਝਾਇ ਜੀਉ।

(ਸਿਗ ੧)

(੭) ਸੰਸਾਰ ਕਰਮ-ਭ੍ਰਮੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਕਰਮਯੋਗੀ ਬਣਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਿਥਿਆ' ਆਖ ਕੇ ਬਿਰਕਤੀ ਧਾਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ :
'ਘਾਲ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ । ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ।'
(ਮਹਲਾ ੧)

(੮) ਹਾਂ, ਮਾਇਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਦਵੈਤ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਲਿਵ ਲਾ ਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ।

ਇਹੁ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ, ਮੰਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ ਲਿਵ ਲਾਗੀ,
ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ ।

(ਰਾਮਕਲੀ ੩)

(੯) ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਵਿਚਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਆਚਾਰ-ਸੰਹਿਤਾ ਕੀ ਹੈ, ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤੇ ਐਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਹੈ :
ਅਉਗਣ ਛੋਡਹੁ ਗੁਣ ਕਰਹੁ, ਐਸੇ ਤਤੁ ਪਰਾਵਹੁ ।

(ਆਸਾ ੧)

(੧੦) ਦੇਵ-ਦੂਜਾ, ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ, ਅਵਤਾਰ-ਪੂਜਾ, ਵਰਣਮਰਯਾਦਾ, ਜਾਤਪਾਤ, ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸੂਰਗ ਨਰਕ, ਸੁੱਚ ਭਿਟ, ਸੂਤਕ ਪਾਤਕ, ਰੋਜ਼ੇ, ਬਰਤ, ਸਗਨ ਅਪਸਗਨ, ਮੰਤ੍ਰ, ਜੰਤ੍ਰ, ਤੰਤ੍ਰ, ਟੂਣੇ ਤਵੀਤ ਆਦਿ ਰੂਚੀਵਾਦੀ ਭਰਮ-ਕਰਮ, ਤਿਆਗਣ ਯੋਗ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ । ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਰਸਤੇ ਠੀਕ ਹਨ, ਕਿਹੜੇ ਗਲਤ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਮਾਨੇ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਮਾਨਵ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਸਨ ਯਾਂ ਨਿਰਾਥਕ ? ਗੁਣਾਂ ਐਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਨਿਰਣਾ ਕੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਸਵਿਸਤਾਰ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

(ਅ) ਅਭਿਵਿਅੰਜਨਾ ਸ਼ੈਲੀ

ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਵਲੀ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਲਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਆਏ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਅਣਭਿੱਠ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਨਾਲੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਪੁਰਾਤਨ ਗਾਥਾਵਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਇਕ

ਸੁਤਾਵਕ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਆਮ ਵਰਤਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਣਕਾਰਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ 'ਪੁਰਾਣ' ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਇਹ ਰਵਾਇਤ, ਪੁਰਾਣ ਯਾ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਐਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਆਸਰੇ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਚੋਖੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਗ, ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ' ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ Tradition ਦਾ ਭਾਵ 'ਸੰਪਣਾ' ਯਾ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੋਕ ਜੋ ਕੁਝ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ 'ਸੰਪ ਜਾਂਦੇ' ਹਨ, ਉਹ 'ਰਵਾਇਤ' ਯਾ 'ਪਰੰਪਰਾ' ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਨੇ ਬਾਇਬਲ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਮੈਂ ਪਿਛਲਾ ਜਾਇਆ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ।' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾ, ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਪਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਸਾਡੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਇਸੇ ਨਾਲ ਉਤਪੱਤ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ—ਦੇਵ ਅਤੇ ਦੈਂਤ—ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਵ ਦੈਂਤ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਮਾਨਵੀਕਰਣ ਕਰਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਬ੍ਰਹਿਮ ਦੀ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ-ਪਛਾਣਨਾ ਕਠਿਨ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੋਖਾ ਢੰਗ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਸਿਟੇ ਪਿਛੋਂ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋਏ। ਚੁੰਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਜਮਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਆਸਰੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਤੋਰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, ਦੇਵਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ, ਪੁਰਾਣ ਰਚੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਥਾਵਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਲਾ-ਮਿਲਾਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦਾ ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਵਧੇਰੇ ਪੂਜਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ; ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਹੇਸ਼ ਦੀ ਕ੍ਰਿਮਰਤੀ ਸਾਜੀ ਗਈ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਪਜਾਵਨਹਾਰ ਸੀ, ਵੇਦ-ਵਕਤਾ ਸੀ, ਇਸ਼ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਘੱਟ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਸਦਾ ਇਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮਹੇਸ਼ ਨਾਸ ਦਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਧੇਰੇ ਹੋਈ। ਜੋ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪੁਰਖ ਪਰਗਟਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੪ ਅਵਤਾਰ ਹੋਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੂੰ ਪਰਧਾਨਤਾ ਮਿਲੀ। ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਤੇ ਅਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਅਦਭੁਤ ਕਥਾਵਾਂ ਚਲੀਆਂ। ਕਰਾਮਾਤੀ ਅੰਸ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕ-ਰਚੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇਵ-

ਗਾਥਾ ਸਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਅਨਿਖੜ ਅੰਗ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਠੀਕ ਸਮਝੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਂ ਜਮਾਨਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਉਤੇ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ—ਨੌਕੀ ਦੀ ਫਤਹਿ ਤੇ ਬੁਰਿਆਈ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੁਰਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਤੇ ਆਸ਼ਾ ਬੰਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਤ ਯਾ ਗੁਰੂ-ਕਵੀਆਂ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਆਮ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਜੀਵ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਧਰੂ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ।

ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਜੀਅ ਐਸੇ ਐਸੇ

ਧਰੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਜਪਿਓ ਹਰਿ ਜੈਸੇ।

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ)

ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵੈਰਾਗਪੁੰਜ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਸਦਾ ਹੀ ਸੁਖਦਾਤਾ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਜਾਮਲ, ਗਨਿਕਾ ਤੇ ਪੰਚਾਲੀ ਦੀ :

ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਈ

ਜਾਕਉ ਸਿਮਰਿ ਅਜਾਮਲ ਉਧਰਿਓ, ਗਨਿਕਾ ਹੂੰ ਗਤਿ ਪਾਈ

ਪੰਚਾਲੀ ਕਉ ਰਾਜ ਸਭਾ ਮਹਿ, ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੁਧਿ ਆਈ

ਤਾਂਕਉ ਦੁਖ ਹਰਿਓ ਕਰੁਣਾਮੈ, ਅਪਨੀ ਪੰਜ ਬਚਾਈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਭਾਰਤੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਲਗਭਗ ੮-੧੦ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ :

ਸਹੰਸਰ ਦਾਨ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰ ਰੁਆਇਆ। ਪਰਸਰਾਮ ਰੋਵੈ ਘਰਿ ਆਇਆ

ਅਜੈ ਸੁ ਰੋਵੈ ਭੀਖਿਆ ਖਾਇ। ਐਸੀ ਦਰਗਹ ਮਿਲੇ ਸਜਾਇ।

ਰੋਵੈ ਰਾਮੁ ਨਿਕਾਲਾ ਭਇਆ। ਸੀਤਾ ਲਛਮਣੁ ਵਿਛੁੜਿ ਗਇਆ

ਰੋਵੈ ਦਹਸਿਰ ਲੋਕ ਗਵਾਇ। ਜਿਨਿ ਸੀਤਾ ਆਈ ਡਉਰੂ ਵਾਇ

ਰੋਵਹਿ ਪਾਂਡਵ ਭਏ ਮਜੂਰ। ਜਿਨ ਕੈ ਸੁਆਮੀ ਰਹਤ ਹਦੂਰਿ

ਰੋਵੈ ਜਨਮੇਜਾ ਖੁਇ ਗਇਆ। ਏਕੀ ਕਾਰਣਿ ਪਾਪੀ ਭਇਆ

ਰੋਵਹਿ ਸੇਖ ਮਸਾਇਕ ਪੀਰ। ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਮਤੁ ਲਾਗੈ ਭੀੜ

ਰੋਵਹਿ ਰਾਜੇ ਕੰਨ ਪੜਾਇ। ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਂਗਹਿ ਭੀਖਿਆ ਜਾਇ

ਰੋਵਹਿ ਕਿਰਪਨ ਸੰਚਹਿ ਧਨੁ ਜਾਇ। ਪੰਡਿਤ ਰੋਵਹਿ ਗਿਆਨੁ ਗਵਾਇ

